

V souvislosti s rozvojem informatiky vystoupila mimo jiné do popředí i otázka efektivního záznamu informace a s ní i obecnější otázka sociální paměti.

Z filozofického hlediska má sociální paměť (a paměť vůbec) těsný vztah k principu odrazu a může být obecně vyložena z pozic materialistické, leninské teorie odrazu.

Odras je obecná schopnost všech materiálních soustav a představuje vnější a vnitřní reakci soustavy v procesu vzájemného působení. Znamená jednak vnější zpětnou reagenci objektu, jednak vnitřní změnu v objektu, a to změnu jeho vnitřní uspořádanosti i záznam působení v podobě tzv. stopy, otisku. Tento záznam právě souvisí s otázkou paměti v obecném, širokém smyslu. Odras má jednak stránku procesuální (proces a průběh odrazu), jednak stránku rezultativní (výsledek odrazového působení, včetně jeho záznamu, který může být krátkodobý i dlouhodobý). Odras se týká hmoty neživé, živé i nadané vědomím, psychikou. Princip odrazu je jedním z důležitých aspektů, který umožňuje rozvinutí a konkretizaci materialistického monismu, teorie jednoty nižších a vyšších forem pohybu hmoty.

Neživá hmota (na úrovni fyzikální a chemické formy pohybu) má jen primitivní, zárodečné formy odrážecí činnosti, jež mají převážně jen pasivní („engrafický“) charakter (srv. např. působení světla na fotografickou desku). Souvisí i se základními fyzikálními interakcemi, jimiž jsou interakce gravitační, interakce slabá (např. radioaktivita, magnetismus), interakce elektromagnetická a interakce silná (zejména jaderná). Soudobá fyzika a kosmologie se pokoušejí o sjednocení těchto interakcí (tzv. teorie velkého sjednocení) a uvažují o tom, že na začátku historie vesmíru nebyly ještě jednotlivé interakce rozděleny. Odras u neživé hmoty souvisí dále i se schopnostmi reagenty různých chemických látek a sloučenin. U živé hmoty vystupuje již tzv. paměť genetická (v souvislosti s tzv. genetickým kódem): dědičná hmota zaznamenává dlouhodobě opakované, resp. i intenzivní a významné působení a programově reguluje biologický vývoj organismu. U hmoty nadané vědomím pak existuje psychická paměť (v souvislosti s mozkovým kódem), kdy lidský mozek zaznamenává individuální zkušenost a řídí individuální chování. Individuální — psychická paměť pak těsně souvisí se sociální pamětí, kdy společnost zaznamenává sociální zkušenost v písemném i jiném kódu, reprodukuje ji a používá k regulaci praktické činnosti (1) [Zeman 1978; Pavlov 1981; Jankov 1979].

Abychom pochopili podstatu a specifiku sociální paměti, je užitečné se stručně zmínit o paměti genetické a psychické, které jsou jejím základem a předpokladem, i když u ní vystupují kvalitativně nové stránky a charakteristiky. (2)

(1) O teorii odrazu blíže viz například [Zeman 1978; Pavlov 1981; Jankov 1979].

(2) Lišíme tedy tyto druhy paměti:

1. paměť genetická, resp. biologická, 2. paměť psychická, resp. individuální psychická, 3. paměť sociální, 4. paměť umělá, resp. strojeová.

Paměť genetická se týká záznamů genetické informace v dědičné hmotě a zkoumá ji především genetika, ale i biochemie a biologie. Proto se někdy užívá i termínu „biologická paměť“, který má význam poněkud širší.

Na vztah genetiky a tzv. sociálního dědictví (dědičnosti) upozornil sovětský biolog N. P. Dubinin ve svých statích v časopise *Voprosy filosofii* (1971/2 a 1973/4). Celá záležitost souvisí i s problematikou relace mezi biologickým a sociálním. Ve statí *Dialektika skoků v historii života* (Dialektika ve vědách přírodě a člověku) Dubinin zdůrazňuje, že došlo k vývoji vzájemného působení biologického na straně jedné a forem práce a výrobních vztahů na straně druhé. Růst objemu sociálního programu vyžadoval genetický rozvoj mozku, ruky i řeči (tj. hrtanu a jazyka). Vývoj daných tělesných zvláštností bobacoval biologickou bázi a pomáhal k rozvoji sociální zkušenosti. Docházelo k větší složitosti genetického programu a tedy k biologickému vývoji, a tak k užší dialektické jednotě biologického a sociálního. Člověk se ovšem v podstatě osvobodil od biologického jako faktoru, který zprvu jednoznačně určoval jeho podstatu.

Hierarchický systém člověka a společnosti má složité a historické souvislosti. Lidské vědomí a myšlení, lidská činnost a práce jsou formovány historií. Lidské molekuly DNK, energetika chemie jeho buněk, jeho autonomní a nepodmíněné reakce atd. — to vše podléhá biologickým zákonům. Není však vše geneticky, biologicky naprogramováno a determinováno, jak uči někteří buržoazní vědci. Podle některých [Daukins 1977] je osobnost projekcí struktury úrodečného plasmatu jedince, což je však biologizace sociálního. Osobnost se všem formuje i sociálním programem. Biologické působí na vědomí, myšlení činnost jen zprostředkovaně. Dochází k sociologizaci biologických předpokladů. Člověk je jednak součástí přírody, jednak souborem společenských vztahů. Sociální dědictví a sociální program navazují na biologické předpoklady. Otázka vztahu genetické a sociální paměti je složitá a otevřená otázka. Člověk získává a ukládá informaci nejdříve ontogeneticky (odraz, zkušenost, mozek). Hlubší informační odrazy a změny se zachycují i fylogeneticky (genetická informace, DNK). Obecně platná lidská sociální informace má společenský charakter a ukládá se v sociální paměti, jež má jednak charakter dědičných obecně platných mozkových stereotypů a reakcí, jednak charakter úsemných záznamů, ústního podání atp., jež se zaznamenávají a reprodukuji stejným způsobem (učení atd.). Sociální paměť není spojena pouze s vnějším, technickým záznamem (např. text knihy), je složitějšího charakteru, má stránky spojené se sociálními vztahy, se sociální praxí, ale i historií, včetně biologických charakteristik člověka. Vztah biologického a sociálního je předmětem mnoha soudobých výzkumů [Problémy 1987].

Psychologické teorie paměti měly zprvu pouze spekulativní charakter. Teprve koncem devatenáctého století se vyvinula teorie založená částečně na empirických poznatcích, které však byly nedostatečné. Je to teorie asociacionismu, založená na předpokladu mechanického spojování počitků. Začátkem našeho století vytvořil R. Semon mnemonistickou teorii, podle níž byly podstatou paměti engrafické otisky v mozkové hmotě. Exaktní teorie paměti byla rozvinuta podmíněně reflexní teorií I. P. Pavlova (podmíněné spoje, signální

Paměť psychická se týká záznamů informace v lidském mozku a zkoumá ji psychologie a neurofyziologie. K odlišení od paměti sociální (která se sice neobejde bez lidských nositelů, ale neomezuje se jen na aktuální vědomé zážitky individuí) užíváme i termínu „individuální psychická paměť“, abychom zdůraznili, že nositelem této paměti je mozek lidského individua. Otázky sociální paměti přesahují doménu psychologie a jsou zkoumány společenskou vědou, jak je to blíže vyloženo v naší stati.

Kromě přirozené paměti (kterou je možno rozumět zejména paměť psychickou, ale má i jistý vztah k paměti genetické a sociální) lišíme i paměť umělou (resp. strojo-rou), která se týká uměle vytvořených paměťových zařízení v mikroelektronice, počítačové technice atd.

soustavy, dynamické stereotypy atd.). Později se vytvořila teorie reverberačních okruhů, resp. krouživých vzruchů, v nichž se v mozku uchovávají získané poznatky (R. Lorente de Nó, V. Laufberger, M. Brazierová aj.). Po vzniku kybernetiky a teorie informace byly vytvořeny pokusy vyložit paměť na jejich základě (McCullochova teorie neuronových sítí, informační psychologie – V. N. Puškin, D. I. Dubrovskij aj.). K rozpracování teorie paměti významně přispěly i práce Švéda H. Hydéna o vztahu psychické a genetické paměti na základě řetězců DNK a RNK. Šlo v nich o pokus o spojení biologické informace a informace psychické na základě aktivity nervové buňky a syntézy RNK. Sovětští psychologové Vygotskij a Lurija položili důraz na kulturně historickou teorii vývoje psychických funkcí (spojení fyziologického přístupu s přístupem sociopsychickým). Celkově však lze říci, že propast mezi biologicko-fyziologickým přístupem na straně jedné a sociopsychickým a kulturně historickým přístupem na straně druhé nebyla dosud náležitě překlenuta ani pokusy informatiky, psycholingvistiky atp. Obdobně je tomu i s otázkou vztahu energie (s jejími fyzikálně chemickými aspekty) a struktury, resp. informace (s aspekty věd týkajícími se vyšších forem pohybu hmoty). Přesto existují pozoruhodné pokusy o výklad tzv. sociální paměti na základě exaktnějších přístupů, než jsou přístupy založené na úvahách spekulativních (E. Durkheim, C. G. Jung atp.) nebo na jednostranně využívaném materiálu sociální vědy.

Marxistické koncepte sociální paměti

Jako jeden z prvních se zabývá otázkou sociální paměti za využití některých exaktních aspektů V. I. Černyš (1968). Domnívá se, že informace má podklad ve fyzikálně energetických procesech. Stupnice kvality energie souvisí podle něho se schopností její přeměny v práci a vede od energie tepelné k energii chemické, mechanické a elektrické. Vyšší typ termodynamického systému představuje pak biologický organismus. Lidský mozek funguje na základě složitých vztahů biochemických, biofyzikálních a biotermodynamických procesů lidského organismu. Činnost a chování systémů s autoorganizací závisí na složitosti jejich uspořádání. Řídící procesy sociálního systému představují novou kvalitu. U společnosti se podle Černyš uplatňuje jednak paměť přirozená (týká se zejména procesů senzitivně emocionálních), jednak paměť sociální, a to operativní a dlouhodobá. *Operativní paměť* vystupuje u individuí a dále souvisí i s krátkce použitelnou informací, kterou obsahují například noviny a časopisy. *Dlouhodobá sociální paměť* se týká uchování informace v knihovnách, archivech atp. Mechanismy biologické reprodukce neustále obnovují soustavu lidských jedinců a poskytují nezbytný základ pro obnovování biologických složek informačních sítí společnosti (tj. mozků, neurofyziologických mechanismů). Informační mechanismy sociální dědičnosti využívají těchto biologických složek a jsou schopny samostatně specificky fungovat v různých řetězcích a sítích, v subsystémech a systémech ekonomických, sociálně politických, výchovných, vědeckotechnických a kulturních. Samoorganizující se sociální systém využívá při vytváření nové generace jednak biologických informačních mechanismů (dědičnost lidského druhu), jednak sociálních informačních mechanismů (sociální dědičnost). Přirozená i sociální paměť jsou ve vzájemných vztazích jak s nervovými systémy individuí tvořící se generace, tak s informačním systémem sociální dědičnosti. Černyš klade důraz na souvislost sociální informace a sociální paměti s biologickou informací a biologickou formou pohybu. Zároveň zdůrazňuje, že sociální procesy představují novou, vyšší kvalitu, kterou nelze redukovat na nižší. Sociální informace jako výraz

společenského bytí má řídící a komunikační funkci. Její vazba na biologickou informaci poukazuje na její historicko-vývojové stránky a charakteristiky.

Později se zabývají otázkou sociální paměti L. P. Krajzmer, S. A. Matjuchin a F. G. Majorkin (1971). Hovoří o obecné teorii paměti — tzv. mnemologii, která je odvětvím biokybernetiky a zabývá se komplexním výzkumem paměti za využití biologie a psychologie s cílem konstruování umělých pamětí. Tato věda zkoumá podobnosti paměti u stroje, organismu a společnosti, jež mají některé společné principy (mechanismus působení signálů na paměťové ústrojí, organizace souborů paměťových prvků, spolehlivost paměti, uskladnění a hledání informace). Paměť znamená uchování informace v jakýchkoli systémech a představuje soubor procesů a mechanismů, jež souvisejí se schopností vysoce organizované hmoty vybírat, zaznamenávat, uskláňovat a reprodukovat informaci. U biologických systémů se rozeznává paměť genetická, vrozená (nepodmíněné reflexy, instinkty, programy autoregulace) a získaná (operativní, ultraoperativní, dlouhodobá). Různí nositelé informace mohou mít různou kapacitu, kterou lze vyjadřovat v bitech na cm^3 (genetická informace, mozek, kniha, fotografie). Tak lze srovnávat například určité biochemické látky, paměť počítače, lidského mozku atp. Autoři nehodnotí celkovou informační kapacitu (resp. objem) v paměti nějakého společenského systému, resp. celé společnosti, ale poukazují na možnost srovnávání u některých konkrétních systémů a na využití závěrů mnemologie. Jak známo, informační kapacitu sociální paměti zkoumal například C. Sagan (1975) (viz podrobněji Zeman 1978), který ji na základě informace uložené v největších světových knihovnách soudobé společnosti odhaduje na 10^{14} až 10^{16} bit.

Krajzmer uvádí i formy uchování sociální informace. Je to za prvé forma vizuálně obrazová (výtvarné umění — tj. sochařství, malířství, grafika, rysy a výkresy, technické prostředky uchování — fotografie, kino); tato informace je uložena v uměleckých muzeích, galeriích, fototékách a filmotékách. Za druhé je to forma písemná (záznamy na kamenných deskách, rukopisy, tiskoviny, dokumenty, kartotéky, katalogy); tato informace je uložena v muzeích, archívech, knihovnách. Konečně je to forma zvuková (magnetofonové a gramofonové záznamy řeči a melodií, notové záznamy); tato informace je uložena ve fonotékách a knihovnách not.

Z pozdějších autorů se zabývají problematikou sociální paměti například J. K. Rebane (1982), V. A. Kolevatov (1984) a B. S. Ilizarov (1985). Mimoto se tato problematika objevuje i v různých pracích o informatice, jež jsou již velmi četné. (Jejich stručnou bibliografii obsahuje např. práce V. S. Gotta, E. P. Semeňuka a A. D. Ursula z r. 1987.)

Rebane navazuje ve své stati v časopise Voprosy filosofii na některé předchozí práce sovětských autorů, například na myšlenky V. I. Vernadského o noosféře a na úvahy N. P. Dubinina o sociální dědičnosti. Zdůrazňuje sociální podmíněnost a sociální povahu lidského odrazu skutečnosti. Sociální povahu poznání lze dnes užitečně spojovat s informačním přístupem. Rebane rozeznává dva aspekty informace: 1) informace jako strukturní uspořádanost předávaná v procesech řízení, 2) informace jako znalost, jako subjektivně daný obsah lidského vědomí. Podle Rebaneho se vývoj lidského poznání uskutečňuje na základě růstu zkušenosti v sociálně kulturní oblasti; toto hromadění a předávání informace není genetického, tj. biologického charakteru, je vněgenetické (mimogenetické). Rebane chápe sociální paměť, v níž se uchovává sociální informace, jako archiv výsledků praktické a teoreticko-poznávací činnosti, který je základem pro formování lidského vědomí a pro fungování a vývoj poznání individuálního a sociálního. Sociální paměť zahrnuje širší sféru, než je pouhá sféra poznatků, dovedností a návyků, kterou

předává jedna generace druhé. Je to potenciální fond, jehož je možno různě využívat. Hlavním nositelem sociální paměti je člověk jako sociálně a kulturně naprogramovaná bytost. Mimogenetická informace člověka má různé úrovně, má vztah k různým vrstvám, nervové činnosti, k psychice v širším smyslu i k aktuálnímu vědomí. Jsou i nositelé sociální paměti, mající vzhledem k člověku relativně samostatnou existenci jako: 1) výrobní prostředky a pracovní produkty (materiální kultura), 2) objektivní sociální vztahy, založené na vztazích výrobních, 3) jazyk v širokém smyslu — přirozený jazyk, jeho technická imitace a mimojazykové sémantické prostředky. Obsah sociální paměti dělí Rebane na tři okruhy: 1) poznatky, 2) logická struktura myšlení v širším smyslu, jež se týká nejen formálně logických, ale i obsahově kategoriálních a matematických prostředků, 3) sociální hodnoty zafixované pomocí různých forem společenského vědomí. Sociální paměť nelze zcela oddělovat od faktorů biologických, od genetické dědičnosti. Souvisí však především s mimogenetickými faktory, které Rebane dělí na materiální nositele sociální paměti a na významově poznávací obsah sociální paměti. Rebane se snaží spojit historicko-materialistickou analýzu společnosti a jejího poznání s aspekty gnozeologicko-metodologickými a informačními. Kriticky odlišuje marxistické pojetí sociokulturní podmíněnosti poznání od nemarxistických koncepcí relativismu, subjektivního idealismu atp. (Mannheim, McLuhan aj.). Idealismus nesprávně absolutizuje významově poznávací obsah sociální paměti a odtrhuje ho od dalších souvislostí.

Nejucelenější prací týkající se sociální paměti je kniha V. A. Kolevatova *Socialnaja pamjat i poznanije*. Zabývá se především otázkami mechanismů podmíněnosti (determinovanosti) sociální komunikace a lidského poznání, dále pak sociální informací a informačními procesy ve společnosti. Jádrem knihy je věnováno otázce sociální paměti, její podstaty, otázky znakových systémů jako nositelů sociální paměti i technických a světónázorových aspektů sociální paměti. Kolevatov klade důraz na to, že informace v našem poznání nelze ztotožňovat s aspektem látkově energetickým, tj. s fyzikálními interakcemi — jako jsou interakce gravitační, slabé (radioaktivita, magnetismus), elektromagnetické a silné (jaderné). Informace a poznatky jsou produkty poznávacího procesu, který je zachycen ve znakové podobě. Sociální informace jsou podmínkou (resp. jednou z podmínek) stabilního fungování sociálního organismu. Kybernetika umožnila chápat paměť v obecnějším smyslu — jako soubor procesů a mechanismů souvisejících se schopností organizované hmoty vybírat a uchovávat informace a znovu je reprodukovat. Využití teorie informace umožňuje zkoumat některé stránky společenského vědomí jako zvláštní organizovanou strukturu sociální paměti. Tento způsob uchování zkušenosti byl znám už dávno, například u mytologického a mystického pojetí Platonova. Myšlenka nadosobního mechanismu uchování sociálně významné informace se uplatňuje v pracích mnoha filozofů, sociologů, historiků a psychologů (včetně soudobých) a to nemarxistických (např. Durkheim, Block, Kuhn, Popper) i marxistických (Ključevskij, Vygotskij). Vytvořila se celá řada různých pojmů a termínů, které mají na zřeteli otázku uchování, zpracování a přenosu informace i proces reprodukce materiální a duchovní kultury. Kromě termínu sociální paměť se uplatňují a užívají například tyto termíny: kolektivní paměť (M. Block), historická paměť (E. V. Sokolov), sociálně historická paměť (A. I. Rakitov), světová paměť (A. Moles), vnější paměť (A. Malinovskij), nad-individuální systém informací (V. G. Afanasjev), mimogenetický systém sociální dědičnosti (I. L. Andrejev) atd. Kolevatov chápe sociální paměť jako systém, který zajišťuje uchování, zpracování a reprodukci sociální informace. Sociální paměť má určité funkce, prostředky a obsah. Funkce souvisejí se sys-

tematizací, uchováním a výdajem informací. Prostředky těchto funkcí tvoří zpředmětnělá („materializovaná“) duchovní díla společnosti. Obsahem sociální paměti je zobecněná kolektivní zkušenost lidstva (patří sem např. i informace zafixované v předmětech materiální kultury, v sociálních vztazích atp.). Obsahu se týkají znalosti, logická struktura myšlení, formy společenského vědomí a společenské hodnoty. Sociální paměť je významnou součástí duchovního života společnosti, resp. společenského vědomí, která pomáhá realizovat proces sociálního poznání v historickém smyslu i formovat vědomí individuí jako historicko-konkrétních společenských bytostí. Kolevátov upozorňuje i na důležitou věc, že uchování sociálních informací souvisí s otázkou posloupnosti i změn ve stylu myšlení a paradigmatických útvarů ve vědě a kultuře. Zdůrazňuje, že výzkum sociální paměti je významným úkolem historického materialismu a sociální filozofie.

Otázkou sociální paměti se v souvislosti s úlohou retrospektivní sociální informace zabývá B. S. Ilizarov (1985). Uvádí základní údaje různých koncepcí sociální paměti: 1) představy o kolektivní společenské paměti, jež se odlišuje od individuálního vědomí, 2) sociální paměť se liší od systému předávání biologické informace, 3) sociální paměť je základem pro formování individuálního a společenského vědomí, 4) vývoj sociální paměti má bezprostřední vliv na vývoj historického vědomí společnosti.

Různé koncepce sociální paměti nejsou často logicky důsledné a vyžadují konkretizaci na interdisciplinární úrovni. Sociální paměť má nové vlastnosti, její kvalitativní úroveň nelze omezit na pouhý součet obsahů individuálních pamětí. Jedna ze základních funkcí sociální paměti spočívá v osvojování souhrnu kulturně informačních prostředků a obsahů vytvořených předešlými generacemi. Tento souhrn si osvojuje historicky konkrétní člověk v tzv. sociálním dědictví. Tzv. sociální dědičnost nemá tak pevné mechanismy a programy jako biologická dědičnost, jež se týká předávání informace genetické. Je tu i proces selekce významné minulé informace, proces zapominání (nemožnost uchování všeho minulého). Ilizarov zdůrazňuje, že kromě aktuální, operativní informace a informace prognostické, perspektivní existuje i informace se vztahem k minulosti, kterou autor nazývá retrospektivní. Jejimi nositeli jsou 1. vědomí lidí, 2. dokumenty, 3. pracovní prostředky. Na růst objemu sociální paměti mají přímý vliv i faktory urychlující vývoj historického procesu. Ilizarov mluví o tzv. zhušťování a urychlování lidských dějin. Jiné faktory působí negativně. Jednak jde o živelné procesy dezorganizace sociální paměti, jednak o usměrněné „zapominání“ málo významné retrospektivní informace, čímž dochází k prospěšné selekci obsahu a struktury. Kromě přirozeného stárnutí informace a jejich nositelů působí i vyložení negativní faktory a procesy, jako je ničení památek a informací v důsledku živelných pohrom, válek, úpadku kultury, záměrného ničení některých pramenů atp.

Existují i případy tzv. sociální amnézie – úplného nebo částečného zapomenutí kulturně historické zkušenosti. Vedle uchování a pořádání informace o minulosti realizuje sociální paměť i její reprodukci a aktualizaci (převod potenciální informace v aktuální). Mechanismy sociální paměti zajišťují spolupůsobení retrospektivní informace při formování společenského vědomí a světového názoru, dávají jim historickou dimenzi, perspektivu a ucelenost. Při aktualizaci retrospektivní informace působí princip styku minulého a přítomného, princip jejich shody a princip kontrastu. Aktuální je organicky spojováno s historickým.

Uvedené názory sovětských autorů poukazují na otázku jednoty strukturálního a historického, přítomného a minulého, na strukturně historickou jednotu vývoje, což je důležitý princip, související s aspektem materialistického

monismu. Ukazuje se, že sociální informace ve své aktuální, přítomné podobě má historický základ. Princip historismu a historického vědomí byl zdůrazněn například sovětským vědcem J. A. Levadou. Sociální informace, která funguje ve společenském systému a má teoretickou i praktickou funkci v procesech komunikace a řízení, má vazbu na otázky sociální paměti a tak na jednotu synchronického a diachronického. Otázky sociální paměti jsou na počátku svého výzkumu. Je třeba jim věnovat pozornost také proto, že bývají předmětem idealistických a metafyzických úvah a koncepcí.

Nemarxistické koncepce sociální paměti

Dříve než se zmíníme o nemarxistických koncepcích sociální paměti, uvedeme stručně některé soudobé nemarxistické koncepce sociální informace.

Buržoazní ideologové spojují v posledních letech často otázku společenského pokroku s informatizací společnosti. Přitom ovšem dezinterpretují skutečnou roli sociální informace, jednostranně ji přehánějí a absolutizují význam informačních procesů ve společenském vývoji. Domnívají se, že pomocí nových informačních prostředků je možno radikálně přetvořit kapitalistickou společnost, aniž by byla řešena otázka výrobních vztahů. Tak například M. McLuhan absolutizuje roli ideální stránky informace, vidí v jejím šíření a hromadění základní faktor rozvoje, hybatele dějin [Understanding 1964]. Opomíjí však materiální stránku informace a opomíjí rovněž otázku společenských vztahů. Podobně i K. Steinbuch [Information 1982 : 32] odtrhuje informaci od hmotného základu a neguje objektivnost informace i odrazu. Interpretuje informaci jako něco čistě ideálního a jako záležitost čistě intersubjektivní, komunikační. Jiní autoři se snaží založit sociální informaci na koncepcích postpozitivismu, zejména na učení K. Poppera a T. Kuhna. Tak B. C. Brookes se pokouší spojit známou Popperovu koncepci tzv. tří světů s Kuhnovou koncepcí paradigmatického vývoje vědy. Nechápe informaci jako objektivní ve smyslu její závislosti na materiálním základu, nýbrž pouze ve smyslu její nezávislosti na individuálním vědění. Zdůrazňuje výzkum kvantitativní míry vědění, v čemž vidí podstatnou stránku informace, kterou tedy odděluje od jejího kvalitativního obsahu. K těmto otázkám pak diskutují i J. Farradane a S. D. Neill (Journal of Information Science 1980, č. 2, i 1981, č. 3 a 1982, č. 1).

Rada amerických vědců se domnívá, že v dalším vývoji tzv. postindustriální společnosti bude hlavním vlastnictvím informací, prostředků a způsobů zpracování, uchování a předávání informace; tato společnost bude tzv. informační společností (A. Toffler, S. Crawford, T. Noda aj.). Absolutizuje se role sociální informace, resp. vědy a techniky ve společenském vývoji, ignoruje se otázka výrobních vztahů. Informace a vědění se mají stát důležitější než ekonomie, společnost masové spotřeby má být nahrazena informační společností. Tzv. informační revoluce se má stát alternativou či náhražkou sociální revoluce [Nanus 1982]. Podobně tvrdí někteří francouzští sociologové (J. Servan-Schreiber, S. Nora, A. Minc aj.), že lidská civilizace se mění v informační civilizaci, kde bude mít hlavní úlohu informace. Sociální revoluce je nahrazována revolucí informační a vědeckotechnickou, hypertrofuje se role informačního faktoru v sociální skutečnosti.

K těmto koncepcím správně poznamenává N. P. Vaščekin (1984), že informační potenciál tvoří sice — spolu s látkovým a energetickým — důležitou část sociálně ekonomických a duchovních zdrojů společnosti, že však není hlavním mechanismem společenského vývoje. Informační zdroje jsou sice

důležitým, nikoli však determinujícím faktorem společensko-ekonomického vývoje.

Marxistická analýza podstaty sociální informace byla provedena například v četných pracích V. G. Afanasjeva, A. D. Ursula a dalších sovětských autorů, kteří rovněž podrobili kritice buržoazní názory na tuto otázku.

Problematika sociální paměti vychází z otázek sociální informace, ale má v jistém smyslu širší zázemí, souvisí s otázkami odrazu, vztahu bytí a vědomí atd. V jejich nemarxistických interpretacích najdeme jak koncepce pozitivistické, tak i objektivně idealistické.

Objektivně idealistickou koncepci paměti v širším smyslu představuje mnémismus, rozvinutý před první světovou válkou a pak v dvacátých a třicátých letech našeho století (R. Semon, E. Rignano, E. Bleuler). Mnémismus je naturfilozofická nauka, která se snažila využít některých závěrů přírodních věd. Zavedl pojem engramu, který je chápán jako faktor biologické a psychické paměti, a aplikoval některé poznatky psychologie paměti do biologie, ba i fyziky. Jednalo se tedy o psychologizování biologie. (3) Mnémismus se nevyvaroval vlivů holismu a neovitalismu, mnémický princip má vlastně obdobné rysy jako holistický princip nebo pojem entelechie. Holismus chápal vývoj v podstatě jako spiritualizaci, do jehož rámce je zařazena i lidská společnost. Navázal na něj emergentismus a kreacionismus a ty byly posléze nahrazeny teilhardismem. Podle P. Teilharda de Chardin se ve vývojovém procesu dosahuje stále vyšších stavů vědomí, duch se kondenzuje, hmota se spiritualizuje, lidští jedinci se spojují v kolektivní vědomí, celá zeměkoule se obklopuje noosférou, společenskou duší. Pojem noosféry zavedl již před Teilhardem V. I. Vernadskij, který ji však chápal v materialistickém smyslu. Teilhardova idealistická koncepce noosféry je spojena s idealistickým pojetím společnosti, kolektivního vědomí, resp. i sociální paměti. Idealistické chápání společenského, kolektivního vědomí rozvinul již dříve francouzský sociolog E. Durkheim. Společnost je podle něho existencí nadindividuální, není pouhým soubohem individuí. Individuální psychiky se prý rozpouštějí v kolektivní psychice, kde se vytvářejí kolektivní představy obecného významu. Proti historickému materialismu chápe Durkheim společenské vědomí jako něco daného zcela mimo individua a nad nimi, jako ideální, vyšší entitu. Společnost je podle Durkheima zvláštní duchovní realita, jejíž zákony se zásadně liší od zákonů individuální psychiky. Durkheim byl pozitivista, pokračovatel A. Comtea, avšak jeho závěry o společenském (kolektivním) vědomí jej přivedly na práh objektivního idealismu.

Na Durkheimův pojem kolektivního vědomí a kolektivních představ vlastně myšlenkově navazuje Jungův pojem kolektivního nevědomí a archetypů. Podle C. G. Junga existuje strukturní a historická vrstevnatost psychiky: individuální vědomí je spojeno se sférou individuálního podvědomí, pod níž je sféra kolektivního nevědomí (řazená do vrstev stále širších celků — rodina, kmen, národ, rasa, lidští předkové, zvířecí předkové) a dále pak hypotetická centrální životní síla. V kolektivním nevědomí je lidstvo geneticky spojeno jakoby v potenciálním základu (resp. v idealisticky chápané sociální paměti), z něhož se vždy reprodukuje aktuální psychika individua, která obsahuje i kolektivní představy a vzory — tzv. archetypy. Ty mají charakter obecnosti (kolektivnosti) a archaičnosti (historicity).

(3) Podrobněji informuji o mnémismu ve své knize *Teorie odrazu a kybernetika* (1978, ss. 32—35), kde též uvádím bibliografické údaje o pracích Semona, Rignana a Bleulera. Blíže zde též informuji o příbuzných idealistických filozofických směrech, jako byl holismus, neovitalismus atp. (kap. IV/1).

Podle objektivního idealismu jsou ideje (obecné, kolektivní představy a pojmy) sférou objektivního ducha (Hegelův absolutní duch, Teilhardova noo-sféra, Jungovo kolektivní nevědomí atp.). Podle subjektivního idealismu jsou tyto ideje dány pouze v individuálním subjektu a jím jsou též vytvářeny (Cassirerovy symbolické formy, Vaihingerovy fikce atp.). Krajnostem subjektivního a objektivního idealismu se údajně snažil vyhnout K. R. Popper, ale v podstatě a závěrech je jeho koncepce obecných idejí blízká platonskému idealismu.

Oproti Descartesově dualismu rozlišuje Popper světy tři, a to svět fyzikální, psychický a svět objektivního vědomí. První zahrnuje fyzikální objekty a stavy a patří sem jevy neživé sféry, jevy biologické a materiální jevy lidské sféry, včetně artefaktů — materiálních substrátů lidské tvořivosti (nástroje, stroje, knihy, umělecká díla). Druhý svět se týká stavů vědomí, subjektivních prožitků; patří sem vnímání, myšlení, city, vzpomínky, představy, sny atp. Třetí svět se týká poznání v objektivním smyslu: jedná se o záznamy intelektuálního úsilí (ideje filozofie, vědy, náboženství, historie, umění, techniky) a o teoretické systémy (teorie, vědecké problémy, kritické důkazy). Záznamy lidské kultury jsou uloženy v kodifikované podobě v knihovnách, muzeích atp. V materiální podobě — například ve formě knih — patří do světa fyzikálního, avšak obsahem nikoli. Mezi těmito třemi světy je spojení. Třetí svět není prý — podle Poppera — transcendentálního charakteru; je to svět vytvořený člověkem proto, aby mohl pochopit svět fyzikální, učinit jej srozumitelným. Je to svět civilizace a kultury od minulosti do přítomnosti (tedy vlastně sociální paměť). Patří sem ideje v objektivním smyslu, jsou to objektivní obsahy lidského rozumu, jež nelze vykládat pouze psychologicky. Popper odmítá názory Diltheye a Collingwooda, kteří neuznávají existenci tohoto třetího světa a řadí ideje pouze k druhému světu jakožto subjektivní jevy. Popperův třetí svět je vykládán jako lidský produkt, ale i jako autonomní duchovní sféra. Zde je právě princip sporu, protože Popper sice odmítá subjektivně idealistickou koncepci psychologického idealismu, ale zároveň přechází k logickému idealismu, hypertrofuje objektivnost logických idejí, jejich relativní samostatnost a odtrhuje je jak od psychických procesů, tak od materiálního světa. I když mají svoji autonomnost, nelze je vydělovat od samostatné, objektivní sféry. Popperova koncepce idejí, resp. sociální paměti, se opírá o jistou hypostázi psychických produktů myšlení (ev. i kultury v širším smyslu, včetně umění atp.), které jako by stály mimo materiální a společenské procesy. Ideje jsou součástí společenského vědomí a nelze je odtrhovat — podobně jako toto vědomí samo — od jejich podstaty a zdroje, tj. od společenského bytí s jeho materiálními zákonitostmi. Popperova koncepce se sice liší od vysloveného objektivního idealismu Platonova nebo Jungova, ale nicméně chápe ideje a sociální informace jako jistou autonomní sféru odtrženou od materiálního základu (ve smyslu dialektického i historického materialismu). Logický idealismus klade obecné proti jedinečnému, objektivní proti subjektivnímu, ideální proti materiálnímu atp. Na základě jeho východisek nelze proto správně pochopit a interpretovat společenské vědomí a sociální paměť.

Sociální paměť a materialistický monismus

Otázka sociální paměti souvisí s problematikou materialistického monismu, strukturně genetické jednoty světa. Psychosociální forma pohybu navazuje na nižší formy pohybu a kvalitativně je překonává. Při analýze pohybu a jeho forem je třeba vzít v úvahu tři relativně samostatné, ale neoddělitelné aspekty pojmu hmoty, a to látkově substrátový, energeticko pohybový a informač-

ně strukturní. Zabsolutnění pouze jednoho z nich vede k různým jednostranným koncepcím: v prvním případě je to substancialismus či redukcionistický materialismus, v druhém případě energetismus, v třetím případě informacionismus, kybernetický pozitivismus či strukturalismus atp. V případě psychosociálního pohybu, resp. v otázce společenského vědomí a sociální paměti, vystupuje ovšem i složitá otázka povahy materiálního substrátu na této úrovni, povahy společenského pohybu atd. V každém případě však je třeba uvážít komplexní charakter této oblasti, který vyžaduje chápat v jednotě aspekt substrátový, procesový a informační.

Na jednotu uvedených tří aspektů poukázala řada marxistických autorů. Pozoruhodný je například pokus G. N. Alexejeva vytvořit koncepci tzv. energotropiky, jež spojuje v jednotu nižší a vyšší formy pohybu (1983). Alexejev hovoří o univerzálnosti ergoentropiky: ve všech systémech materiálního světa — v přírodě neživé, živé, u člověka a společnosti neustále probíhají změny množství energie a změny entropie, z jejichž zkoumání je možno získat potřebná data o zákonitostech fungování a vývoje těchto systémů. Zkoumání energie, jejích přeměn, zásob, výdajů a také negentropických efektů dává možnost perspektivního zdokonalení efektivnosti fungování soustav. Ergoentropika umožňuje rozpracovat kvantitativní i kvalitativní zákony vývoje soustav. To se týká jednak fyzikálních soustav, jež zkoumá termodynamika a kybernetika, jednak biologických systémů a procesů, dále i systémů a procesů sociálních, ekonomických, pracovních, vědeckotechnických atd. Je jisté otázkou diskuse, zda tento přístup umožní sledovat i sociokulturní a socioekonomické procesy, zda nejde jen o jeden z možných úhlů pohledu. To souvisí i s otázkou obecného významu některých nových pojmů kybernetiky a synergetiky (entropie, systém, organizovanost, informace atd.) a jejich relevance pro sociologii. G. Odum [Energetičeskij 1978] hovoří o potřebě spojení tří velkých E (energetika, ekonomie, ekologie). Každopádně se zde rýsuje důležitá oblast, kterou by měla věda o společnosti více sledovat — konkrétně jde o využití exaktních metod a pojmů.

Teorie sociální paměti navazuje na výsledky materialistické teorie odrazu a jejich užití v oblasti vědy a společnosti. Vystupuje zde řada problémů, jež by vyžadovaly dalšího rozpracování, jako například otázka vztahu strukturního a dynamického, dlouhodobého a krátkodobého, diachronního a synchronního, potenciálního a aktuálního atd.

Teorie sociální paměti navazuje na četné výzkumy v oblasti kybernetiky a sociální informace (práce Afanasjeva, Ursula a dalších). Rozpracování otázek sociální paměti by mohlo poukázat na souvislost historického a prognostického a na některé možnosti zefektivnění zpracování sociální informace (otázka informační redundance, komprese, kondenzace, miniaturizace, intenzifikace atp.).

Jak lépe využít bohatství sociální paměti ukazují zejména cesty moderní informatiky. Informatika je, jak známo, vědou, jež se týká vytváření, zpracování, přenosu a využívání sociální informace. Nové, efektivní metody využití sociální informace jsou spojeny zejména s moderní počítačovou technikou. Podrobněji se těmito metodami zabývá ve své obsáhlé a zasvěcené práci například akademik V. M. Gluškov [Osnovy 1982], v níž ukazuje na budoucí problémy, jimiž se má zabývat moderní zpracování informace, které představuje zcela novou éru ve vývoji lidské kultury dosud vázané na papír, knihy, tisk atp., což v době urychlování vývoje společnosti již přestává být efektivní. Znamená to, že nastupuje éra zcela nová, moderní, která se bude opírat zejména o elektroniku. Jinou prací, jež se nad podobnými problémy zamýšlí, je kniha G. R. Gromova *Nacionalnyje informacionnyje resursy: problemy pro-*

myšlennoj expluatacii (Moskva 1984), též řada nových publikací série INION atd. Široké využití počítačů v praxi v oblasti knihovnictví, informačních systémů, ve vědeckém výzkumu, v žurnalistice atd. je u nás teprve stále na počátku, mikroelektronika zaostala za světovým vývojem.

Otázky lepšího využití sociální paměti souvisejí i s efektivnější prací se společenským vědomím v konkrétní sociálně politické praxi, kdy éra představby zřejmě přináší dalekosáhlé nové možnosti. To vše jsou otevřené otázky, jež čekají na další a detailnější rozpracování, jež by mohlo ukázat na možnosti užšího a konkrétního sepětí teorie sociální paměti s marxistickou sociologií.

Teorie sociální paměti, jež využívá závěrů teorie odrazu, teorie informace a dalších oborů, představuje oblast, kde je možno užitečně spojovat přístupy přírodovědní a společenskovědní a uplatňovat exaktní metody a pojmy ve společenské vědě. Mimo jiné je zde možno lépe poukázat na konkrétní, organickou jednotu dialektického a historického materialismu, na to, že přírodovědnou dimenzi nutno spojovat se sociokulturní i naopak. Teorie sociální paměti svým mezioborovým dopadem ukazuje možnosti syntetičtějšího a konkrétnějšího zkoumání ve společenských vědách.

Literatura

- Afanasjev, V. G.: *Sociální informace a řízení společnosti*. Praha, Svoboda 1978.
Alexejev, G. N.: *Energoentropika*. Moskva, Znaniye 1983.
Černýš, V. I.: *Informacionnyje processy v obščestve*. Moskva, Nauka 1968.
Daukins, R.: *The Selfish Gene*. New York 1977.
Dialektika ve vědách o přírodě a člověku. Praha, Academia 1987.
Dubinin, N. P.: *Dialektika skoků v historii života*. Voprosy filosofii 1971, č. 2.
Gluškov, V. M.: *Osnovy bezbumažnoj informatiki*. Moskva, Nauka 1982.
Gott, V. S. — Semeňuk, E. P. — Ursul, A. D.: *Socialnaja rol' informatiki*. Moskva, Znaniye 1987.
Gromov, G. R.: *Nacionalnyje informacionnyje resursy: problemy promyšlennoj expluatacii*. Moskva, Nauka 1984.
Ilizarov, V. S.: *Roľ retrospektivnoj socialnoj informacii v formirovanii obščestvennogo soznaniija*. Voprosy filosofii 1985, č. 8.
Jacobi, J.: *Psychologie von C. G. Jung*. Curych, Rascher Verlag 1959.
Jankov, M.: *Matěrija i informacija*. Moskva, Progress 1979.
Kolevator, V. A.: *Socialnaja pamjať i poznanije*. Moskva, Mysl 1984.
Krajzmer, L. P. — Matjuchin, S. A. — Majorkin, S. G.: *Pamjať kibernetičeskich sistem*. Moskva, Nauka 1971.
McLuhan, M.: *Understanding Media*. New York, McGraw-Hill 1964.
Nanus, B.: *Developing Strategies for the Information Society*. The Information Society 1982, č. 4.
Odum, G. — Odum, E.: *Energetičeskij bazis čelověka i prirody*. Moskva, Nauka 1978.
Pavlov, T. a kol.: *Leninskaja teorija otaženiija v světě razvitiija nauki i praktiki*. Sofia, Nauka i iskusstvo 1981.
Popper, K. R.: *Objective Knowledge*. Oxford, Clarendon 1972.
Problemy vzaimosvjazi obščestvennyh i jestěstvennyh nauk. Moskva, Moskovskogo Univerzitěta 1987.
Rebane, J. K.: *Informacija i socialnaja pamjať*. Voprosy filosofii 1982, č. 8.
Steinbuch, K.: *Information und Kommunikation*. IBM Nachrichten 1982, č. 32.
Vaščekin, N. P.: *Kritika sovremennych buržoaznyh koncepcij socialnoj informacii*. Voprosy filosofii 1984, č. 11.
Zeman, J.: *Sociální informace a formování společenského vědomí*. Sociologický časopis 1984, č. 1.
Zeman, J.: *Teorie odrazu a kybernetika*. Praha, Academia 1978.

И. Земан: К вопросу социальной памяти

Автор исходит из идей ленинской теории отражения и в первой части статьи он рассматривает вопросы генетической (биологической) памяти и индивидуально-психологической памяти, являющихся, по его мнению, также предпосылкой и исходной точкой теории социальной памяти.

В следующей части автор дает обзорную информацию о марксистских концепциях социальной памяти, развернутых в последние 15—20 лет. Это работы В. И. Черныша, Л. П. Крайзера, Ю. К. Ребане, В. А. Колеватова и Б. С. Илизарова. Эти работы указывают на то, что вопрос о социальной памяти продолжает вопросы генетической и индивидуально-психологической памяти, однако, одновременно отличается от них, так как имеет свои собственные специфические черты. Она является основой для формирования общественного сознания, оказывает воздействие на развитие исторического сознания общества, на тесное отношение к социальной информации и т. п.

Автор далее критически анализирует немарксистские концепции социальной памяти, исходящие из немарксистской — в первую очередь, позитивистской, концепции социальной информации (McLuhan, Steinbuch, Kuhn и др.). Иные подходы основаны на разных объективно-идеалистических теориях (Semon, Jung, Durkheim, Teilhard de Chardin, Popper и др.).

В последней части статьи автор задумывается в общих чертах над вопросом о социальной памяти, подытоживает основные черты марксистской концепции и указывает на связь теории социальной памяти с материалистическим монизмом. Он также подчеркивает перспективность ее дальнейшего изучения и останавливается на возможных путях лучшего использования социальной памяти и социальной информации в современном социалистическом обществе в связи с развитием микроэлектроники.

Summary

J. Zeman: On the Issue of Social Memory

Considerations of the present paper are underlain by the thoughts expounded in Lenin's theory of reflection. In the first part, attention is focussed on questions of the genetic (biological) memory and of the individually psychological memory: these are regarded here as a precondition and basis of the theory of social memory.

The following part brings a lucid information about Marxist conceptions of social memory which have been developed in the course of the past 15—20 years. Works by V. I. Černýš, L. P. Krajzmer, J. K. Rebane, V. A. Kolevátov, and B. S. Ilizarov are referred to. All these works bring out the fact that the question of social memory is linked up with questions of the genetic and the individually psychological memory; having its own specific features, however, it is simultaneously different from them. It represents the basis for the formation of social consciousness, it affects the development of the society's historical consciousness, it has a close relation to social information, etc.

The paper goes on critically to analyze non-Marxist conceptions of social memory rooted in the non-Marxist — particularly in the positivistic — conception of social information (McLuhan, Steinbuch, Kuhn, and others). Other approaches are based on various objectively idealistic theories (Semon, Jung, Durkheim, Teilhard de Chardin, Popper, etc.).

In conclusion the paper presents general considerations concerning the issue of social memory, summarizes the main characteristics of the Marxist conception, and draws attention to the relation between the theory of social memory and materialistic monism. It also makes a point of the good prospects of its further examination and outlines possible ways to a more effective utilization of social memory and social information in the modern socialist society in connection with the development of microelectronics.